

Jövő és érték

Az időről lehet beszélni, de a jövő mintha mégsem állana — ma sem — az emberfi hatálya alatt. Pedig mindenkor törődött (volna) vele. Az előrelátás, a jóslat, prevízió és vízió mind-mind arról tanúskodik, hogy makacsul kerestük azt a képességet, amely, ha nem is a jövőre, de legalább a jelenre valamilyen bizonyosságot adjon. De ez a bizonyosság nem emberi jellemző, jellemző a kreatúrára az örök bizonytalanság, hogy amit a jelenen kívül lát, az legalábbis többértékű, többjelentésű — obskúrus. De nem tanulság nélküli, mely tanulság arra vonatkozik, hogy a szerencse forgandó, hogy aki lent van, az felkerülhet. Az új-asszír korszakból származik az a szépséges Jövendölések, amely szerint támad egy új fejedelem, aki nyolc esztendeig uralkodik — de csak nyolcig! —, megújítja az istenek templomait, a szent helyeket újból fölszenteli. A szentség hozza a bőséget: „Uralkodása alatt / esők és áradások termékenyítik meg az országot. / Az emberek végre is elfelejtik a rosszat, / s olyan sok szomorú év után boldogan élnek. / Úton-útfélen gazdagság virul.” (Rákos Sándor fordítása) Hát persze, valahogyan mindig gazdagságnak kellene virulnia úton-útfélen, de erre a garancia persze megint csak az a nyolc esztendő — lehet az azért nyolcszáz is, a nagyon régi népek igencsak bőven mérték maguknak az időt —, aztán kezdődhet a rossz előlről. Az antik népek eme szkepszise rokonszenves, a jelen fontosságára, körütekintésre figyelmezteti őket, a jövő úgy valami termékeny nyugtalansággá válik.* A Korinthoszi-öböl fölött magasán, a Parnasszosz-hegy lejtőin, meredek hegyoldalon fekszik Delphoi („anyaméh”), a már az archaikus görögségben kialakult szentély, jósa. A helyet Apollón — Püthon megölője, „Püthios” — jósdaként Gétől, a Földanyától vette át — ez utóbbi teremtménye volt a szörny. A hegyoldalban feküdt az Előrelátó Athéné (Athéné Pronoia) szentélye is, ide minden politikai vagy hadi vállalkozásba kezdő államférfi ellátogatott, akár messze földről is. Ha egy kissé megfigyeljük, hogy milyen volt Hekaté — minden jós Ósanyja —, nem lehet sok illúziónk afelől, hogy milyenek voltak a titkos ismeretekbe beavatott jósnők, akiktől a prognózis származott. Az evilági tudás sohasem volt elég, a trójai háború történetét áthatja az istenekkel folytatott egyoldalú párbeszéd, a transzcendens kommunikáció. A görögség félt a jövendőtől — ők is! —, Platón, Xenophón és Arisztotelész tudták, hogy az aranykort, Periklész korát az elveszés századai követik. Platónnak azonban jó véleménye lehetett a jósnőkről, a Dialógusokban. Az ő ékes beszédével megszólaló Szókratész Diotimára, a mantineiai asszonyra hivatkozik, tőle hallott először Erósról. A Szümposzió tanúsága szerint Diotima „Tudós volt ebben is és még sok másban is, s ő segítette meg az athéniakat, úgyhogy áldozataikkal elérték, hogy a dögvész kitörése tíz évvel eltolódott náluk, s ő tanított engem is a szerelem tudományára.” (A dögvész — melynek Periklész is áldozatul esett — a peloponnészoszi háború kitörése után, i.e. 430-ban sújtott le az athéniakra — mivelhogy végül is mégsem vették kellően komolyan Diotima mondanivalóját. Még annyit meg kell jegyeznünk, hogy Szókratész eme beavatója nem csupán szeretni taníthatta meg Szókratészt, hanem a szépségnek ama erotikus tudományára, amely a tiszta tudáshoz vezet, s amelyről bőven beszél Platón a Szümposzionban. Aki nem

szeretett, vagy nem tud szeretni, alkalmatlan a tiszta, ideális tudásra, nem nyílt meg soha, csak azt képes látni, ami szűken van.) Jeremiás próféta hatalmas látomásaiban és jövendöléseiben végül az új szövetséget is meglátatja a megromlott és hűtlen néppel. Persze Jeremiás szava az Úr szava — mint minden igazság, így az időre, azaz a jövőre vonatkozó is — az Úrnál vagyon. Abdiás próféta jövendölésében kissé megvigasztalja Izráel népét, „a Sion hegyére szabadítók mennek fel”. A legszebben talán Sofóniás próféta beszél a messiási idő vigaszteljes ígérteréről, amikor azon a napon és abban az időben a hitetlen bűnös szétszórtakat összegyűjti és kiválasztottá teszi. A jövő mindent felülmúló látomása, mondanunk sem kell, a János apostolé, a Mennyei Jelenésekről való könyv azonban az időnek egy teljesen más értelmű definícióját is megadja, a hívő emberét, János hallja a kijelentést: „Én vagyok az Alfa és az Omega, kezdet és vég, ezt mondja az Úr, aki van és aki vala és aki eljövendő, a Mindenható.” A szentségi idő — hogy ezt az összefoglaló megnevezést használjuk — voltaképpen egy más idő, itt felerősödik annak a kijelentésnek az értelme, miszerint nem közönséges. A 4. században Észak-Afrikában élt Tyconius, a patrisztika jeles képviselője, aki a donatista eretnekségben tartatott elhajlónak, a következőket írta Liber regularum című nagyszerű művében: „Néha az idő több részre oszlik, amelyeknek mindegyike egy-egy teljes idő.” Tyconius is hitt a parúziában, melyet még életében feltételezett. Hogy immár most a filozófia egyik mélyáramára térjünk rá, mely szerint idő van, mint időiség, időbeliség, ámde jövő nincs, jelezzük, hogy aki a nem létező jövőről a mindenkori legmegrendítőbb szavakat írta, Aurelianus Augustinus átvette és használta Tyconius időfelfogását. Szent Ágoston halhatatlan megfogalmazását szinte kétezer év filozófiája örökölte, nem is tudott, de talán nem is akart hozzátenni semmit. Először az emlékképekbe foglalható múltról beszél, majd ennek hasonlatosságára a jövendőről: „Hogy a jövendőmondásnak hasonló oka volna, hogy a még nem létező dolgok képei már mint valóságok jelenülnek-e meg? [...] bevallom, Istenem, ezt én nem tudom. Azt biztosan tudom, hogy rendszerint előre fontolgatjuk jövő cselekedeteinket, s ez a megfontolás valami jelen, a fontolgatott cselekvés azonban még nincs itt, hanem a jövőhöz tartozik. Ha hozzáfogunk a fontolgatott tervhez és belekezdünk a megvalósításba, a cselekvés csupán majd akkor létezik, mivel nem jövő, hanem jelen lesz immár. [...] Bárhogyan történik a jövő dolgok titokzatos előre megsejtése: nem látható csak a létező. Ha pedig valami már létezik, nem jövendő, hanem jelen. Midőn tehát emlegetjük, hogy látjuk a jövőt, nem a nem létező jövőt látjuk, hanem a jövő okát vagy esetleg jeleit szemléljük, amelyek már vannak. A szemlélőnek ez már nem jövő, hanem jelen és belőle a lélek előre megmondja a meglátott jövőt. Ez a meglátás viszont már létezik, és ezt nézi magának mint jelent a jövő jósolója.” Jegyezzük meg: létező okokat és jeleket szemlélünk, amelyeket a jövőéinek tartunk (az okokat és jeleket persze fel kell fogunk: appercepció és apprehenzió kérdése ez), a meglátás kimondása a jelenről szól. De emlékezzünk csak, másfelől: ha a Mindenható az eljövendő, akkor a teljes jövő nála van, és absconditus. Amit mi megélünk, az egyfajta örök jelen, de semmi esetre sem az örökkévalóság jelene. A keresztény időfelfogás szépséges bonyodalmai visszacsengenek a modernitás időfelfogásában. Közismerten Jorge Luis Borges az egyik legszemlésebb jelenkori időkutatónk. Lehetséges és kutatott, argumentált idő-elképzeléseinél (hogy csak legszebb tanulmányainak címeivel utaljak erre: A poklobüntetés időtartalma. Az örökkévalóság története. A cikluselmélet. A körkörös idő. Az idő újabb cáfolata) most azonban fontosabbnak

tűnik az a gondolata, hogy egyetlen ember egész érzés- és észlelésvilágába az egész idő belefér, mint ahogy egyetlen ember elmúlása értelmetlenné teszi a jövőről való általában vett gondolkodást. Mind Marcus Aurelius, mind Schopenhauer tagadják a múlt és a jövő valóságát. A szeretett mester, Schopenhauer így fejt ki: „... az akarat megjelenési formája, azaz az élet, illetve a valóság formája tulajdonképpen csak a jelen, tehát nem a jövő s nem is a múlt: ez utóbbiak csupán fogalmakként léteznek, csupán az ész elveit követő tudat összefüggéseiben léteznek. Nem élt még ember a múltban, amint a jövőben sem fog senki sem élni; minden életnek egyedül a jelen a formája...” „Aki a jelent látja, az mindent látott, ami csak valaha volt, vagy valaha lesz...” — ismétli Marcus Aurelius. „... egyetlen diktátor sem rövidítheti meg az életünket” — ez a demonstratio megnyugtató következtetése, a dolgok rendjében persze ugyanilyen érvénnyel lehet azt is kijelenteni, hogy ezek szerint népünk legagyonylóttebb fia sem volt, ami van, az szigorúan csak az a vadonatúj (1985-től) és már szinte be is telt a temető itt velem szemben, a kolozsmonostori domboldalon. Ez van. Másfelől soha nem feledjük nem egy Borges-novella befejezését: soha nem az hal meg, aki éppen meghal, aki meghal, az mindig valaki más. De menjünk tovább; amikor a jövő filozófiai és teológiai ilyen jellegű nem-létét így kijelentjük, nem szabad megfélekednünk századunk két legélesebb elméjének hasonló értelmű időszemléletéről. A 20. század kapitális művében, az 1927-ben megjelent *Lét és időben* Martin Heidegger a következőképpen fogalmazott: „A kitüntetett lehetőséget megtartó, benne magát magához eljőnni-engedés nem más, mint az el-jövő (a jövő) eredendő fenoménje... A jövő itt nem azt a mostot jelenti, amely még nem vált valóságossá, s egyszer majd lesz, hanem a jövőst, melyben a jelenvaló lét legsajátabb lenni-tudásában eljön magához. Az előlegzés teszi a jelenvalólétet tulajdonképpen eljövendővé, mégpedig úgy, hogy az előlegezés maga csak annyiban lehetséges, amennyiben a jelenvaló lét mint egyáltalában létező eljön magához, azaz létében egyáltalán eljövendő.” „Az önmaga kedvéért-re való, a jövőben megalapozott önkivetülés az egzisztencialitás lényegkaraktere. Elsődleges értelme a jövő.” A jövő önmagában véve itt sincs, csak mint egzisztencialitás, lényegkarakter, értelem — a jelen vonatkozásában. A másik nem kevésbé jelentős, 20. századi mű, Edmund Husserl *Karteziánus meditációk* című munkája (1929) a jövő megközelítésében azt a megoldást választja, mely szerint ez csak a jelenbeni percepció egyfajta lehetőségképpen meghosszabbítása, horizontként való megjelenése, leképezése: „A nem szemléleti oldal szemléletileg eljövendő, folytonos protenció, mely a tényleges észlelés minden fázisával újabb és újabb értelmet nyer. Ezen túl a tényleges észlelés az önmagában vett lehetőségeinek további horizontjait is magában hordja.” Időről, időiségről, időbeniségről, idősülésről — vagy akár időtlenedésről — beszélni értelmes dolog. Szigorú filozófiai akceptióban azonban jövő nincs. És mi mégis beszélünk róla, végünk lenne, ha nem beszélhetnénk róla, mennyi szépséges utópia, álom, négy- és öt éves terv! Igen, a jelen helyett mily andalító s szépséges lehetetlen, mily hasznos az álom, és milyen monstruózusak még mindig a hatalmas acélkombinátok, velük egy nagyságrendben a földbe vert sebek („bányák”) és a kollektív gazdaságok rémálma. Úgy látszik, ez alapvető emberi szükséglet, és sokkal inkább a pszichéhez tartozik, mint akár a jelen. Az embernek nevezett vágyógép (Félis Guattari kifejezése) definiense, mint a beszéd, a szerzám készítés, az önismeret és a politika. A metafizika. Miről beszélünk tehát, ha a jövőről beszélünk? Az, hogy filozófiai értelemben a

jelenről beszélünk — a nem-létezés összefüggésében, az éppen filozófiai szempontból nem kielégítő válasz. Fogadjuk el tehát, hogy amikor a jövőre vonatkozó kérdéseinket feltesszük, akkor az fenomenéje annak, amit a jelenben olyannyira követünk, jelensége annak, hogy a jelenben valamire nem találjuk a választ. Ha a jelenben jól választunk, jól döntünk, azaz szabadok vagyunk, létezők, akkor van a jelen, azaz a jövő. A látás archaikus kötelezettség és funkció, minden tudás végeredményben valamilyenfajta tudás, s még az extatikus tudás — Platón is hangsúlyozza — jó, ha nincsen helyette más, ha nem is igazság, mégis valamilyenfajta biztonság. Magyar eleink is éltek ezzel a lehetőséggel, tátosaikról — tátosok — Theophüaktosz azt jegyezte fel: „vagnak papjaik, kikről azt hiszik, hogy jövendő téhetséggel bírnak”. Hát, hogy miket jövendőlhettek a tátosok, azt ma már homály fedi, eltűnt a századok porában — már ha egyáltalán lejegyezte valaki valahol. Könyves Kálmán királyunk aztán egyszer s mindenkorra — minden ilyen jellegű tevékenységet betiltott. A látnokság megmaradt a költők privilégiumának, a tudás értelmében, azaz hogy ők rendelkeznek olyan képességekkel, amilyenekkel más nem, a valami megálmodásának a képessége ez, de nem magánálom, hanem érinti egy közösség egészét. A magyar költészet legnagyobb teljesítményei Vörösmartytól Adyig annak köszönhetőek, hogy ők vátesz-költők, magától értetődő természetességgel a nemzet, a nép nevében lépnek fel. Váteszi jelleg igenis van — így vélekedett Hamvas Béla 1936-os, A világválság című művében —, és mint költői képességet — ami egyfajta magasrendű irracionálisból és elvontságból fakad — nagyra kell értékelni. (Ezt a vátesziséget nagyon sokan félreértették, közepes képességű költők maguk is, mígnem az irodalmi kánonok is a történetiségbe utalták. Költők ma is lehetségesek, váteszek már nem.) Madách Imre műve, Az ember tragédiája a magyar irodalomnak (is) legnagyobb látnoki ópusza, ő szabályos történelemfilozófiai perspektívákat alkalmaz a lehetőségek felvillantására (mint ahogy a Civilizátorban is — ez utóbbival sajnos igen keveset foglalkozunk). Az aranykor után — így Madách — több lehetősége volt az emberi nem kibontakozásának. Persze a világtörténelmi korszakok nem lineárisak, a posztmodern filozófia egyik jelentős felismerése éppen az volt, hogy milyen természetességgel élhetnek együtt a különböző történelmi állapotok — hacsak az egyik nem „falja fel” Kronosz módján a többi. A történelemfilozófia organikus bizonytalanságaival szemben, úgy tűnik, az érték nagyobb biztonságot nyújt. Valamiféle jövőgondolat tehát az érték gondolatból indulhat ki, a művelődés értékeiből vagy a már műveltséggé vált értékekből. Ezekről lehet beszélni, vitázni, meglátjuk azonban kétségtelen bizonyosság. Úgy vélem, ezen az ezredvégen — mely kihívó jellegét mélységesen komolyan kell vennünk, a körülnézés, a számbavétel értelmében legalábbis (lehet persze, hogy van, aki mégis csodát vár). Soha nem felejtetem egyik szellemóriásunknak, Karinthy Frigyesnek diákkori naplóját, melyben az 1900-as esztendő beköszöntét várta, azzal, hogy egy időpont beköszöntött (a kerek szám) önmagában a csoda, a beteljesülés. Amde: „Discipulus est priori posterior dies.”* *Az előző napnak a tanítványa az utóbbi (Publius Syrus: Sententiae).